

Text – poznanie – prax: Za možnosť literárnej vedy vychádzať z vedomostnej sociológie

CLAUS-MICHAEL ORT

DOI: 10.31577/WLS.2024.16.2.9

© Institute of World Literature

Slovak Academy of Sciences

© Claus-Michael Ort 2024

Licensed under CC BY-NC-ND 4.0

Text – knowledge – practice: For a sociology of knowledge option in literary studies

Sociology of knowledge. Literature as a social system. Systems theory.

Constructivism. Social history of literature. Discourse theory. Empirical literary studies.

Analyzing the meaning structure of literary texts, i.e. reconstructing their semantic inner logic and its context-sensitive interpretation, remains one of the core tasks of literary studies. When reflecting on the self-descriptions of societies, the sociology of knowledge and literature comes into play. If literary research increases knowledge of the effect and function of descriptions of society, it assumes a shared responsibility for the semantic “environmental” conditions, under which society observes itself. It is thus responsible for shaping the narrative patterns by which societies interpret themselves, i.e. collective or group semantics, as well as for associated reductions in complexity. Niklas Luhmann recommended that the sociology of knowledge should formulate such a “theory of society observing and describing itself” (1995, 154), but the cultural studies approach to the term “knowledge” prevalent in German-language studies between 2000–2015 is not necessarily conducive to this approach. This article reflects the aspect of “knowledge” from the two sides mentioned in the title and corners it praxeologically and textualistically, i.e. in its dynamic, social micro and macro dimension (between cognitive psychology and sociology) and in its textualist dimension.

Hostovská prednáška odznela na pôde Ústavu svetovej literatúry SAV, v. v. i., dňa 27. septembra 2023. Preklad tohto textu bol podporený Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-20-0179.

Claus-Michael Ort

Christian-Albrechts-Universität zu Kiel

Deutschland

cort@litwiss-ndl.uni-kiel.de

V príspevku vychádzam z minimálneho konsenzu, že analýza konštrukcií významov v literárnych textoch a kontextovo citlivá interpretácia výsledkov takýchto textových analýz zostáva jednou zo základných úloh literárnej vedy. A ak sa nazdáваме, že takéto interpretácie môžu prispieť aj k rekonštrukcii a reflexii autodeskripcii spoločností, našej spoločnosti, potom do hry vstupujú spoločenské vedy a v tomto ohľade aj vedomostná sociológia a, samozrejme, sociológia literatúry.

Ak literárna veda rozširuje poznanie spoločnosti týkajúce sa produkcie, distribúcie, pôsobenia a funkcie literárne konštruovaných autodeskripcii spoločnosti, súčasne preberá spoluzodpovednosť za sémantické podmienky prostredia, za akých sa spoločnosť pozoruje („pozorovanie“ chápané s Niklasom Luhmannom ako „rozlišujúce označovanie“; Luhmann 1995, 179) – na jednej strane preberá spoluzodpovednosť za utváranie diskurzívne silnej sémantiky, obrazov iných spoločností a seba samej, naratívnych vzorcov, ktorými sa spoločnosti interpretujú, chápu a hodnotia, t. j. poskytujú kolektívnu alebo skupinovo špecifickú ponuku významov, a na druhej strane aj spoluzodpovednosť za odvrátenú stranu takýchto významových produkcií, a to za súvisiacu redukciu komplexnosti, napríklad za konštrukcie identity a ich vyľúčené „iné“, „cudzie“.

Ak akceptujeme takúto únikovú cestu zo slonovinovej veže sebestačnej hermeneutiky literárnych diel po tzv. lingvistickom obrate 60. rokov a po tzv. kultúrnom obrate 80. rokov 20. storočia, zaťažíme sa problémovou pozostalosťou nového historizmu (Stephen Greenblatt), teórie diskurzov (Michel Foucault) a teórie systémov (Niklas Luhmann) – inými slovami, teoretických ponúk, ktoré literárna veda intenzívne recipovala vo fázach ich najväčšieho rozmachu.

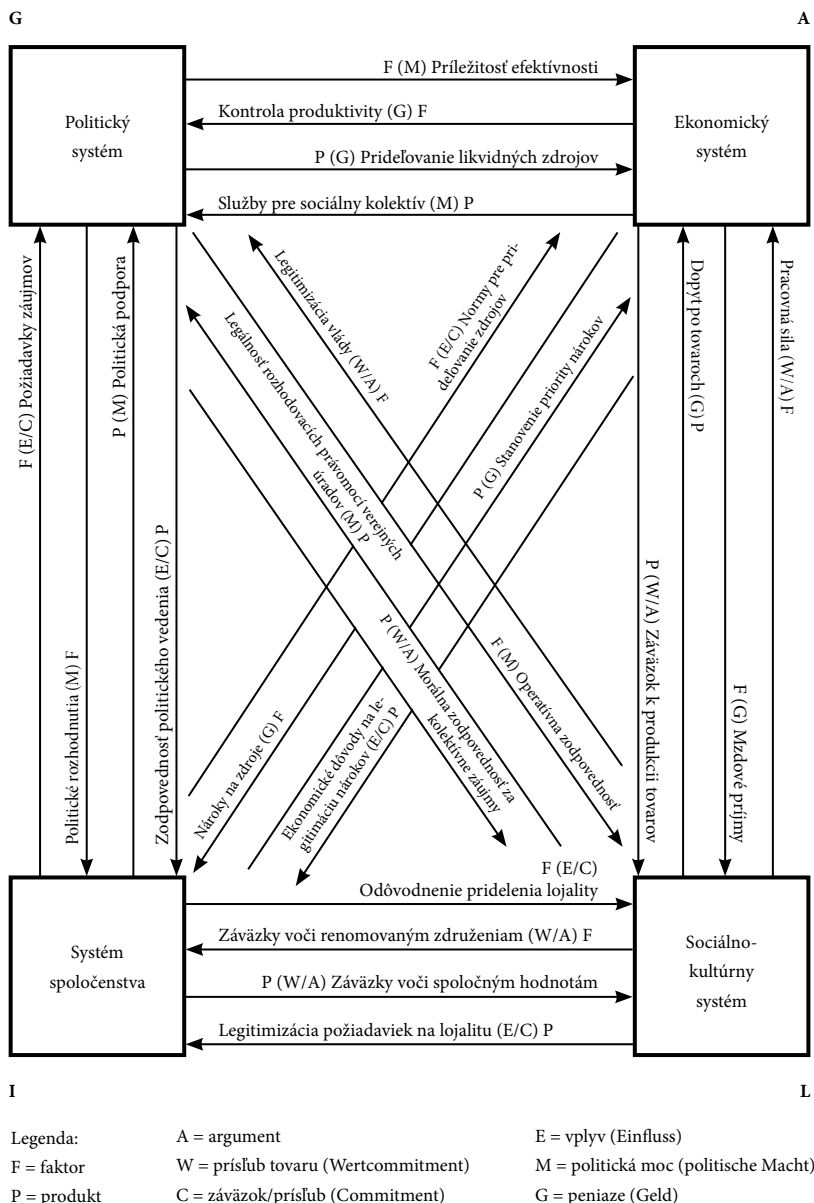
Chýbajúca „teória spoločenskej autodeskripcie“, ktorú však navrhoval Niklas Luhmann, môže byť spočiatku len špekulatívnym úbežníkom možnosti literárnej vedy vychádzať z vedomostnej sociológie. Už v roku 1995 Luhmann odporúčal, aby vedomostná sociológia formulovala takúto „teóriu spoločnosti pozorujúcej a opisujúcej samu seba [...]“ (1995, 154). Skutočnosť, že pojem poznanie (*Wissen*) zažíval, aspoň v nemeckojazyčnej literárnej vede v rokoch 2000 až 2015, kulturologickú módu (literatúra a poznanie alebo literatúra ako poznanie), ktorá medzičasom už opadla, nemusí byť nevyhnutne v prospech vedomostnej sociológie ako možnosti (por. Vogl 1999; Klausnitzer 2008; Borgards – Neumeyer – Pethes – Wübben 2013).

Za vyššie uvedených podmienok (v zmysle autodeskripcie spoločnosti) si možnosť literárnej vedy vychádzať z vedomostnej sociológie podľa môjho názoru vyžaduje predovšetkým sociológiu literatúry orientujúcu sa na texty.¹

Aspekt poznania priblížim z dvoch strán naznačených už v názve a obsiahnem ho praxeologicky a textologicky, v jeho dynamickej, t. j. sociálnej mikro- a makrodimenzii (na rozhraní medzi kognitívnou psychológiou a sociológiou) a v jeho textologickej (kulturologickej, depragmatizovanej, znakovno-systémovej) dimenzii – počnúc praxou.

1. PRAX

1.1 LITERATÚRA AKO SOCIÁLNY SYSTÉM: OBLASTI KOMUNIKÁCIE A KONANIA

Obr. 1: Schéma 10. „Vstupno-výstupná paradigma sociálneho systému“ (Münc 1982, 131; cit. podľa Parsons – Platt 1973, 432).

Literatúra ako sociálna sféra konania, ktorá sa diferencuje od 18. storočia ako kultúrny subsystém spoločnosti spätý s jej politickým, ekonomickým, právnym a kultúrnym prostredím, bola od začiatku predmetom sociológie „sociálnosti“ literatúry – literárnej prevádzky, literárneho života, jeho inštitúcií a analógových a digitálnych médií distribúcie, sprostredkovania literatúry – cez vydavateľstvá, knižný trh, knižné veľtrhy, literárne ceny, literárnu kritiku, autorské práva a procesy cenzúry, kanonizáciu diel a žánrov zanesením do školských osnov atď. –, zahŕňa však aj sociológiu autorstva literárneho písania a jeho produkčných podmienok, ako aj sociológiu recepcie a pôsobenia (čítania), teda úloh „estetického“ a predovšetkým „literárneho komunikačného pôsobenia“, ktoré pred viac ako 40 rokmi sformuloval Siegfried J. Schmidt vo svojom diele *Grundriß der Empirischen Literaturwissenschaft* (Základy empirickej literárnej vedy, 1980 a 1982).²

Takáto synchrónna sociológia literatúry potenciálne adaptuje celý rad spoločenskovedných kategórií na pomedzí mikro- a makrosociológie, ako teóriu konania, noriem a hodnôt, skupín, rolí a inštitúcií, teórie sociálnej diferenciácie a integrácie, modernizácie a sociálnych zmien a v prípade Schmidta aj svojho času aktuálnu kognitívnu biológiu a psychológiu (Humberto R. Maturana, Francisco J. Varela). A nakoľko máme do činenia s historicky minulými, už nie empiricky pozorovateľnými mikro- alebo makrosociálnymi procesmi, bude musieť diachrónna sociológia literatúry rovnako ako historické vedy siahnuť po neliterárnych typoch textov – po pramenných textoch ako dokumentoch. (Pozri obr. 1.)

Mníchovská výskumná skupina pre sociálne dejiny literatúry Sociálne dejiny nemeckej literatúry 1770 – 1900 (*Sozialgeschichte der deutschen Literatur 1770 – 1900*) Nemeckej nadácie pre výskum (Deutsche Forschungsgemeinschaft, DFG), ktorá bola aktívna v rokoch 1979 až 1986, modelovala tieto oblasti pôsobenia a interakcie a fraktálne aj príslušné subsystémovo-interné výmenné vzťahy a procesné dimenzie sociálneho systému „literatúra“ pomocou modelu štyroch funkcií klasika americkej sociológie Talcotta Parsonsa (1902 – 1979). Tento model je známy ako schéma AGIL a zahŕňa nasledovné štyri základné funkčné oblasti spoločnosti (pozri obr. 2): alokáciu zdrojov (A: Adaptation – ekonomika), dosahovanie cieľov (G: Goal attainment – politika/vláda), integráciu (I: Integration – komunitizácia: vzdelávací systém, právny systém) a trvalé kultúrne (napr. morálne) hodnotové a interpretačné vzorce (L: Latency – náboženstvo, veda, umenie/literatúra ako médiá hodnotovej väzby).

Funkčný diagram mníchovskej výskumnej skupiny zaraďuje sociálny systém „literatúra“ do funkčnej triedy „L“, do oblasti sociokultúrneho systému (obr. 2 vľavo dole).

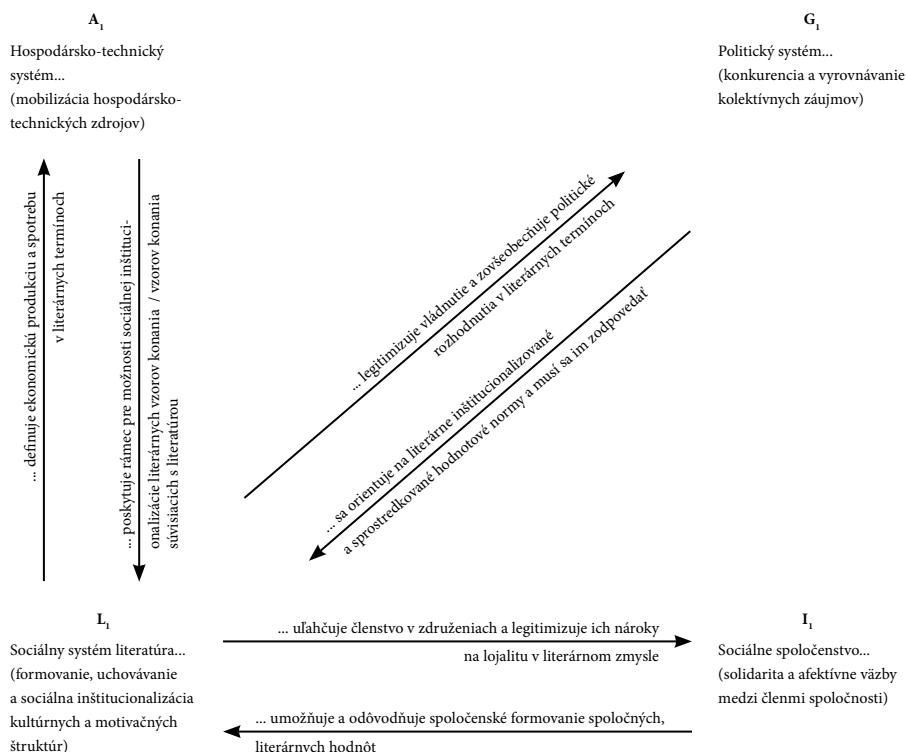
Nielen samotný sociokultúrny subsystém, ale všetky sociálne subsystémy interne obsahujú aj kultúrne podoblasti, a teda aj archivovanú špeciálnu sémantiku, špeciálnu symboliku, konkrétne množiny rôznych textových žánrov, druhov a variet ako implicitné autodeskripcie vlastného systému. Táto praxeologická procesná schéma sa nevyhýba problému atribúcie či rekurencie statických znakových systémov na „živé“, dynamické kontexty konania a naopak – a to mimo reflexnej sféry „základne“ a „nadstavby“. Problémová zóna vedomostnej sociológie týkajúca sa znakovkej a sociálnej referencie, ktorá preniká aj do sociológie literatúry zameranej na text, sa preja-

vuje všade tam, kde sa „kultúrne“, t. j. vedecké alebo umelecké („estetické“) funkčné oblasti (L) v rámci subsystémov opäť stretávajú s ekonomickým (A), politickým (G) a právnym alebo pedagogickým (I) prostredím.

Luhmann by takéto oblasti a ich hranice či rozdiely voči systémom vnútorného a vonkajšieho prostredia modeloval ako autopoieticky uzavreté komunikačné kontexty, čo však nerieši problém referencie, ktorý sa ešte viac prejavuje v Parsonsovom hierarchizujúcom škatulkovaní.

Už v roku 1934 Jan Mukařovský poukázal na postmarxistické komplikovanie tohto problému a na dve hroziace krajné polohy:

Umělecké dílo má tedy dvojí sémiologický význam, autonomní a komunikativní. [...] Bez sémiologické orientace bude teoretik umění stále podléhat sklonu, aby pohlížel na umělecké dílo jako na čistě formální konstrukci, nebo dokonce jako na přímý obraz buď psychických, případně fyziologických dispozic autora, nebo odlišné reality vyjadřované dílem, případně ideologické, ekonomické, sociální a kulturní situace daného prostředí. [...] Jedině sémiologické hledisko dovolí teoretikům, aby uznali autonomní existenci a podstatný dynamismus umělecké struktury a aby pochopili vývoj umění jako imanentní pohyb, který je však v stálém dialektickém vztahu k vývoji ostatních oblastí kultury. (2000, 212 – 213)³

Obr. 2: Sociálny systém „literatúra“ ako sociálny L-subsystém a jeho subsystémové vzťahy (systémová úroveň S1; Meyer – Ort 1988, 141)

1.2 (NE)POZOROVATELNOSŤ HISTORICKEJ PRAXE A POZOROVATELNOSŤ TEXTOV: PRAXEOLOGICKÁ DILEMA

Vzniká dvojitý problém atribúcie:

1. Referencia znakových systémov na dynamické sociálne kontexty konania, ktorá sa nevyčerpáva len kauzálnymi (autor A vytvára text B v individuálnych mentálnych a kolektívnych sociálnych, ekonomických podmienkach C) alebo mimetickými vzťahmi (B zobrazuje C, „odráža C“).

2. Pre historické tematické oblasti navyše platí, že sociálne praktiky aktérov už nie sú priamo pozorovateľné, ich kognície už nemožno skúmať, nemožno ich priamo komunikovať, takže nie sú prístupné empirickému výskumu.

Problémy 1 a 2 vznikajú už v samotnej praxeológii takým spôsobom, že sa paradoxne ukazuje, že praxeológia je skôr teoretickou opciou než možnosťou empirického výskumu, hlavne keď ide o historické, napríklad literárnohistorické okruhy predmetov.

Práve preto, že „poznanie“ ako kognícia mimo sémantiky textových a obrazových zdrojov, ktorá nie je uložená alebo archivovaná v médiách, nemôže byť predmetom historického výskumu, treba spolu so sociológom Andreasom Reckwitzom (2008) pripustiť, že

výskumná prax praxeológie [...] sama – či chce alebo nechce – [nadobúda] črty analýzy historických dokumentov, čo ju približuje k analýze diskurzov – so všetkými jej problémami [...]. Naopak platí, že samotná teória diskurzov sa usiluje o analýzu sociálnych praktík, „kontextu“ mimo „textu“ [...] [a] praxeológ [...] sa ocitá odkázaný na textový a artefaktový materiál diskurzných analytikov a semiológov. (200 – 201)

A možno súhlasiť s Reckwitzovým záverom:

Následne ide o otázku, či praktická a diskurzna forma analýzy sú vlastne dve nesúmerateľné alternatívy alebo či ich nemožno vnímať ako dve strany toho istého projektu kulturologickej analýzy (bez toho, aby sme si zvolili – vždy neuspokojivú – „strednú cestu“). Medzitým je čoraz jasnejšie, že vzájomné stavenie praxeologických a diskurzno-analytických prístupov proti sebe sa ukazuje ako menej plodné pre výskumnú prax v oblasti kultúrnych a sociálnych vied [...]. (190)

Andreas Reckwitz už v roku 2000 svoju štúdiu *Die Transformation der Kulturtheorien. Zur Entwicklung eines Theorieprogramms* (Transformácia kultúrnych teórií: O vývoji teoretického programu), v ktorej rekonštruuje diskurz „sociológie kultúry“ od Alfreda Schütza, Clauda Lévi-Straussa, Ervinga Goffmana až po Clifforda Geertza, Michela Foucaulta a Pierra Bourdieua, uzatvára perspektívou teoretického programu, ktorý sa pokúša prekonať dilemu tohto neistého dvojitého vzťahu medzi textológiou a praxeológiou. (588 – 643) Vzdáva sa totalitných predstáv o homogenosti na oboch stranách a upúšťa od vzájomne inkluzívnych, hierarchizovaných zovšeobecnení v prospech heterarchickej „interferencie metód: analýzy praxe a analýzy diskurzov“ (2008, 195).

Švajčiarsky historik Philipp Sarasin konštruktivistickým spôsobom zovšeobecňuje epistemologicky nevyhnutný odkaz na text a médiá, avšak bez toho, aby sa vzdal praxeologických, teda sociologických otázok:

Pre nás neexistuje ani minulé realita, ani rekonštruovateľný „zmysel“ v ideáli mimo zdrojov. Opis a analýza minulosti preto nikdy nemôžu byť oddelené od opisu a analýzy prameňov [...]. To, čo sa takto dostáva do zorného poľa, však napriek tomu nie je ľubovoľná, údajne „postmoderná“ hra textov, ktoré len vzájomne na seba odkazujú bez vzťahu k realite, ale [sú] to konkrétne, sociálne lokalizovateľné formy a vzťahy médií a komunikácie, spracovania informácií a produkcie významov. (2003, 58)⁴

Táto pozícia síce pripomína filozofiu jazyka Jacquesa Derridu zhmotnenú v jeho diele *De la grammatologie* (Gramatológia; „il n'y a pas de hors-texte“): „Nič nejstvie mimo textu. [...] [V]ždy boli iba suplementy, substitutívne významy sa mohli vynoriť iba v reťazci diferenčných poukazov, ku ktorým ‚skutočnosť‘ prichádza, pridáva sa iba tak, že nadobúdajú zmysel zo stopy a odkazu na suplement atď.“ (1999, 167)⁵ Aj sám Derrida s odkazom na dekonštrukciu odmieta „textualitu“, ktorá si „svet, spoločnosť a dejiny zamieňa s knižnicou“ (1997, 52).⁶

Aby sme však neskončili ako nešťastný mladík v básni Friedricha Schillera *Das verschleierte Bild zu Sais* (Zahalený obraz v Saji), ktorý si namýšľa, že odhaľuje pravdu (v časopise *Die Horen* 1795; Schiller 2004, 189),⁷ mohli by sme si z Derridových a Sarasinových výrokov vziať aspoň nasledujúce ponaučenie: Byť spokojný s mediálnymi „závojmí“ – „suplementami“ – a brať ich vážne ako nezávislé entity práveže neznamená popierať alebo zabúdať, že existuje alebo existovalo niečo skutočné, čo reprezentujú a zároveň zahalujú a čomu vďačia za túto svoju funkciu. Znamená to však tiež pripustiť, že sú závojmí, ktoré spoľahlivo nezobrazujú to, čo je za nimi, ale odkazujú aj na seba samy – hoci svoju sebareferenčnosť dokážu maskovať ako vonkajšie odkazy a poznanie reality sa bez nich nezaobíde (analogicky k *vela* Francisa Bacona z jeho *Novum Organum* [1620]).

Naproti tomu empirická literárna veda výskumnej skupiny okolo Siegfrieda J. Schmidta manévruje do samoúčelnej pasce praxeologickej (sociologickej, potom predovšetkým kognitívno-biologickej) absolutizácie na úkor, ako uvádza Reckwitz, „významovo a vedomostne orientovanej koncepcie kultúry“ (2000, 84), najneskôr vtedy, keď sa obráti k historickým predmetovým oblastiam Schmidtovou štúdiou *Die Selbstorganisation des Sozialsystems Literatur im 18. Jahrhundert* (Samoorganizácia sociálneho systému literatúry v 18. storočí), resp. keď sa pokúsi písať dejiny literatúry podľa vlastných teoretických noriem (Schmidt 1989). Zároveň sa však domnievala, že sa zaobíde bez samostatnej analýzy literárnych textových prameňov – kvôli sebaklokáde, ktorá je z hľadiska akademickej teórie zbytočná a ktorá zamieňa lingvistickú a semiologickú analýzu textu s oprávnenou kritizovanou ontologizujúcou hermeneutikou textu.

Ak podľa Schmidta „dejiny literatúry [v empirickej teórii literatúry] znamenajú: výskum dejín všetkých [...] prvkov systému ‚literatúry‘ v kontexte ostatných spoločenských systémov“ (1982, 32), potom sa natíska otázka, na akom empirickom základe sa má rekonštruovať diachronia literárneho systému, jeho minulé stavy a procesy jeho zmien. Problémom, ktorý má prednostne riešiť výskum súvisiaci s textom v rámci empirickej literárnej vedy, je literárnohistorické „zabezpečenie empirie“, t. j. zabezpečenie overiteľnosti literárnohistorických výpovedí.

Schmidtovo tvrdenie, že „texty nemajú ani štruktúru, ani význam“, je potom rovnako neprípustné, pretože je ontologizujúce, ako aj jeho opak; keďže štruktúra a vý-

znam, ako Schmidt ďalej argumentuje, sú „kognitívne atribúované a komunikačne pripisované“ (1991, 20; cit. podľa Ort 1994, 111), majú intersubjektívne overiteľný význam a štruktúru len do tej miery, do akej boli metodologicky overiteľným spôsobom atribúované. Pomeriavanie takto vedecky vytvorených „komunikátov“ individuálne odlišnými, subjektívnymi „komunikátmi“ nevedeckého čítania či „interpretácie“ je však založené na zámene metaroviny a objektovej roviny, ktorá len reprodukuje staré námietky hermeneutiky proti štrukturálnym analytickým postupom (t. j. intencionalistické alebo recepčno-empirické námietky typu, že analýza A nepostihuje subjektívne kognície autora B alebo nevedeckého recipienta C).⁸

Schmidtovo odmietnutie staršieho typu hermeneutickej interpretácie diel ako prístupu neschopného produkovať teóriu či empiriu v žiadnom prípade neznamená, že sa treba úplne zriecť textovej analýzy. Literárna história už nie je len históriou textov či dokonca diel, ani diachrónna rekonštrukcia literatúry ako sociálneho systému sa však nezaobíde bez textovo-analytických metód.

Schmidt opisuje východisko z tejto slepej uličky vo svojej knihe *Geschichten & Diskurse. Abschied vom Konstruktivismus* (Príbehy a diskurzy: Rozlúčka s konštruktivismom) z roku 2003. Jej podtitul však neodkazuje na epistemologicky podložený konštruktivismus, ale na ontologický základ doteraz propagovaného „radikálneho konštruktivismu“, na jeho konečné kognitívno-biologické zdôvodnenie vedúcemu vede k redukcionizmu,

ktorý bráni práve tomu, čo je jednou z hlavných požiadaviek konštruktivistického uvažovania, a to úplnému zdôvodneniu teórie sebou samou a dôslednej aplikácii teórie samej na seba. Ďalšia rozlúčka sa týka všetkých variantov „vulgárneho konštruktivismu“, ktorý ako modlitebný mlynček len opakuje, že všetko je vykonštruované bez toho, aby hodnoverne zdôvodnil použitý pojem konštrukcie. (24)⁹

Na tomto pozadí Schmidt tiež pripúšťa, že sociálna a mentálna stránka poznania ako „schematizovanej a kondenzovanej skúsenosti získanej z činnosti a komunikácie“ závisí od „vnímateľnej materiálnosti“, t. j. od „spoľahlivých semiotických foriem vyjadrenia [...], ktoré umožňujú komunikáciu poznania“ (90 – 91).

Aj preto treba súhlasiť s Michaelom Titzmannom, ktorý definuje pojem „literárny systém“ tak, že „tento systém možno rekonštruovať len na základe literárnych textov“ (1991, 416), pretože

literárna história je [...] možná len vtedy, ak sa tradujú literárne texty, a mala by byť možná už aj vtedy, ak sa odovzdávajú len literárne texty, teda už aj vtedy, ak sú informácie o kultúrnych súvislostiach, ktoré môžu byť pre túto literatúru relevantné (t. j. o štruktúrach myslenia a sociálnych dejinách), k dispozícii len neúplne alebo nie sú k dispozícii vôbec. (416)

Gerhard Plumpe a Niels Werber v polovici 90. rokov 20. storočia z rovnakých dôvodov v duchu teórie systémov zredukovali vzťahy sociálneho systému literatúra k jeho sociálnym prostrediam na vzťahy vzájomného pozorovania, resp. na vzťahy text-kontext, a teda na vzťahy text-text, t. j. na obsahové vzťahy medzi literárnymi a neliterárnymi textami (ktoré nazvali „polykontextová literárna veda“: Právo nepozoruje literatúru v kazuistikách; literatúra nepozoruje právo len v kriminálnom žánri; to isté platí pre medicínu, náboženstvo atď. (1995; Plumpe 1995)

2. „TEXT“

2.1 MINIMÁLNE TEXTUALISTICKÉ POZÍCIE (MICHAEL TITZMANN, MORITZ BASSLER)

V súvislosti s teóriou a výskumnou praxou vyvodili Michael Titzmann a Moritz Baßler porovnateľné závery z dilemy literárnohistorickej praxeológie – prvý dávno pred „vedomostným“ boomom podnecovaným kultúrnymi štúdiami, druhý, radikálnejší, ktorý môžeme pozorovať najneskôr od roku 2005.

Pri pohľade späť Titzmann zhrnul:

[...] neexistuje [...] priamy [...] relevantný vzťah medzi svetmi navrhnutými literatúrou a skutočnými sociálnymi štruktúrami spoločnosti, ktorej texty prináležia: existuje len vzťah medzi literárnymi svetmi a predstavami spoločnosti o sebe samej, t. j. jej predpokladmi, jej [...] vedomosťami o sebe samej, ktoré zasa možno získať z jej teoretických textov (pričom, samozrejme, semiotické formy prezentácie týchto vedomostí opäť umožňujú vyvodiť závery o systéme vedomostí). (2010, 399)

Keďže chýba nešpekulatívna „doplňujúca metodológia, ktorá by nám umožnila z kultúrnych prejavov vyvodzovať závery o „skutočnosti““ (1991, 411), literárna história (no nielen ona) sa môže zaoberať len porovnávaním literatúry s „kultúrnym myslením a vedomosťami o „skutočnosti““ (426–427), ale nie so samotnou „skutočnosťou“:

Poznanie jednotlivcov alebo skupín možno [...] odvodiť tak z pozorovania ich neverbálneho správania a praktík, ako aj z ich výrokov. Keďže väčšina kultúr patrí minulosti, ktorá je nám prístupná predovšetkým prostredníctvom ich textov, obmedzím sa na [...] prípad produkcie, uchovávanía a šírenia vedomostí prostredníctvom textov. V skutočnosti sa poznanie istej skupiny alebo kultúry môže javiť ako priemer vedomostí jej členov: v rekonštrukcii sa javí ako priemer z určitých tried výrokov z rôznych textov. (1989, 58)

Mimochodom, už v roku 1977 sa Titzmann usiloval o textualistické fundovanie „kultúrneho poznania“ a formuloval textové kritériá relevancie kontextového poznania, ktoré reštriktívne systematizujú prechod od výpovedí z príslušných kontextov (Baßlerove „priestory rezonancie textového korpusu“) k poznávacím výpoveďiam v literárnych textoch – ako ich „pragmatické predpoklady“ (Titzmann 1977, 263). Teoretickou výzvou v Titzmannovom textovo-kontextovom škálovaní nie je to, že kultúrne vedomostné korpusy s rôznou sémantickou špecifickosťou alebo všeobecnosťou tvoria textovo špecifické interpretačné predpoklady, ale skôr rôzny stupeň prítomnosti či neprítomnosti, latentnosti či explicitnosti sémantiky takýchto „kultúrnych propozícií“ v rámci príslušného (literárneho alebo neliterárneho) znakového systému ako takého, teda do akej miery literárne texty na poznanie kontextu nielen odkazujú, ale takéto poznanie aj vnútorne reprezentujú.

Keďže sa však podľa Titzmanna všeobecné alebo špecificky skupinové kultúrne poznanie týka výrokov, ktoré buď „(takmer) všetci členovia kultúry považujú za pravdivé“, alebo „ich zdieľajú len členovia jednej alebo viacerých skupín“ (1991, 403), môžu niečo vedieť a považovať za pravdivé len subjekty, nie však samotné literárne a neliterárne texty, ktoré produkujú a prijímajú, nie informácie v nich uložené ako predmety poznania. Pojem poznanie by preto bolo lepšie nahradiť pojmom sémantika.¹⁰

A v roku 2005 Moritz Baßler vyjadril svoje znepokojenie nad systémovo-teoretickou paradigmatickou conceptualizáciou „textu ako komunikácie“ a odporučil tomu dôsledne čeliť textualistickým spôsobom, a síce z pohľadu „archívneho imanentného štrukturalizmu“ (361), ktorý „pojmovovo striktne oddeľuje text a komunikáciu a chápe texty nie ako časti, ale ako prostredia sociálnych systémov“ (13, 331)¹¹ a poskytuje „priestory rezonancie textového korpusu“ a podľa Baßlera „na rozdiel od Foucaulta textualistické chápanie ‚archívu‘ [...] neznamená podmienky umožňujúce produkciu výpovedí, ale skôr uložené a tradované dokumenty kultúry“ (2007a, 229).¹²

Peter V. Zima vyvodzuje v rámci iných teoretických východísk ešte radikálnejší dôsledok z tézy Theodora W. Adorna o „dvojakom charakteere umenia“ ako heteronómnom „sociálnom fakte“ a autonómnom estetickom znaku, ktorý sa zbavuje všetkých problémov atribúcie v sociológii literatúry či vedomostnej sociológii a definuje „samotnú spoločnosť ako text“ (Zima 1980, 66–87), teda „ako textovú súvislosť, ako sociolingvistickú situáciu“ (63).¹³

Podľa môjho názoru sa sociologické pripisovanie „sémantik“ (naratívov, obrazových komplexov, kolektívnych symbolík) mikro- a makrosociálnym kontextom používania a fungovania (praxe) nachádza medzi špekulatívnym „mentalistickým pripisovaním“ poznania subjektom na jednej strane a „pozitívne čitateľným archívom“ textov (Baßler 2007b, 368) ako pamäťových nosičov potenciálneho spoločensky zdieľaného poznania na druhej strane. Táto možnosť uznáva empirickú nevyhnutnosť bez toho, aby z nej robila teoretickú cnosť, t. j. bez toho, aby sa od začiatku zriekla praxeologického, spoločenskovedného modelovania.

Inými slovami, kým Schmidtova praxeológia pri historickom objekte empiricky zlyháva, Titzmannov a Baßlerov textualistický prístup nemôže zlyhať, pretože sa vyhýba akémukoľvek praxeologickému riziku, upúšťa od teórie sociálnych systémov.

2.2 TEORETICKO-TEXTOVÉ APLIKÁCIE

V tejto súvislosti je užitočné krátko sa pozrieť na variant textovej imanencie, ktorý je pre našu tému mimoriadne podnetný, ale aj problematický. Ide o prístupy, ktoré aplikujú sociálne a kognitívne teórie ako interpretácie na literárne texty, a tak súčasne predpokladajú mimézis sociálneho alebo kognície, presnejšie: mimézis praxeológie, t. j. akúsi príbuznosť s teóriou. Teórie sociálnych alebo kognitívnych systémov, podľa Petra M. Hejla „aktívnych systémov“, sa aplikujú na „pasívne systémy“, t. j. na „sociálne vytvorené konštrukty reality, pokiaľ sú uvedomované ako opisy“, ktoré generovali prax „členov“ „aktívnych systémov“ (1992, 193).

To opakovane vedie k metaforicky sociologizujúcej „hermeneutike“, napríklad keď Nina Ort postuluje: „V rámci teórie systémov možno [Kafkov] *Ortiel* [...] pozorovať ako sociálny systém“ (2002, 204). Sám som sa o to v tom istom zväzku tiež pokúsil a orálnosť a gramotnosť zobrazené v Kafkovom *Ortieli* som interpretoval pomocou „teórie symbolicky zovšeobecnených komunikačných prostriedkov“ Niklasa Luhmanna (Ort 2002). Príspevky v zborníku *Systemtheoretische Literaturwissenschaft. Begriffe – Methoden – Anwendungen* (Systémovo-teoretická literárna veda: Koncepty – metódy – aplikácie), ktorý editoval Niels Werber, tiež takmer bez výnimky pozostávajú z takýchto aplikácií Luhmannovej teórie na literárne texty,

teda na texty, ktorým sa pripisuje literárna miméza sociálnej teórie (Werber 2011). Či sa takto metaforicky a selektívne zobrazené svety v beletristických textoch stávajú hodnovernejšími, alebo, naopak, či len ilustrujú teórie, zostáva otáznе. Ako treba hodnotiť výsledky takejto literárnej „mimézy sociálnej teórie“ a čo z nich možno vyvodiť o vzťahu medzi literatúrou a spoločnosťou, t. j. či ide o viac než o recipročný preklad literatúry do sociálnej teórie, ktorý sa vyčerpáva v obyčajnej sociologickej „hermeneutike“ bez výpovednej hodnoty, bude treba skúmať od prípadu k prípadu.¹⁴

To však bude možné len s výhradou, ktorá sa vzťahuje na „prenos vedomostí“ prostredníctvom „analogického myslenia“ vo všeobecnosti (Albrecht 2015, 275). Teda

pri analogickom uvažovaní nejde o riskantnú konfrontáciu s „otvoreným problémom“, ktorý sa človek snaží vyriešiť pomocou hypotéz a ich falzifikácie alebo potvrdenia, ale predovšetkým o snahu poskytnúť existujúcemu riešeniu [...] ďalšie možnosti aplikácie. V dôsledku toho nejde o domnienky *ex ante*, ale o prenosi *post hoc*, ktoré sa skôr riadia konzervatívnym predpokladom *potvrdenia* vedomostí než ich inováciami. Tvorba úspešných analógií teda zdôvodňuje nasledovnú subsumpciu: Predtým nevyriešený vedecký problém sa interpretuje ako špeciálny prípad etablovanej teórie. (275 – 276)¹⁵

V menšej miere to platí aj pre niektoré textové odkazy v „kognitívnej literárnej vede“, napr. pre príspevky v zborníku *Schlüsselkonzepte und Anwendungen der Kognitiven Literaturwissenschaft* (Kľúčové koncepty a aplikácie kognitívnej literárnej vedy, 2016), ktorý editovali Roman Mikuláš a Sophia Wege. Pojem „empirický“ v názve edície *Poetogenesis. Studien und Texte zur empirischen Anthropologie der Literatur* (Poetogenesis. Štúdie a texty o empirickej antropológii literatúry) odkazuje hlavne v prípade jedenásteho zväzku tejto edície predovšetkým na pozorovanie intradiegetického „času“, „vnímania“ a „komunikácie“, čiastočne s extrapoláciami recepcnej estetiky, t. j. zväčša s „antropológiou literatúry“ v *genitivus subjectivus* (literárne reprezentovanou antropológiou), niekedy aj s plynulými prechodmi k „antropológii literatúry“ v *genitivus objectivus*, v ktorej sa samotná prax literárnej komunikácie, recepcie a pôsobenia stáva predmetom kognitívneho výskumu.¹⁶

Najmä pri aplikáciách teórie systémov na text treba poznamenať, že postulovaná epifánia „sociálneho“ a procesuálneho v samotnom texte zamlčuje deficit, že textová sémantika sa musí najprv explicitne vzťahovať na dostupné semiotické suplementy takéhoto sociálneho „bytia“, takejto „praxe“.

Pierre Bourdieu a výber jeho textov *Zur Soziologie der symbolischen Formen* (O sociológii symbolických foriem, 1974), i neskoršie „teórie poľa“ a „teórie habitu“ tiež podliehajú pokušeniu mimetických skratov, keď ide o literárno-sociologický prienik do diegetiky samotných textov. To sa týka predovšetkým jeho flaubertovskej analýzy *Les règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire* (1992). Bourdieu v nej analyzuje literárne „pole“ na pomedzí komercializácie a „avantgardy“, ktorému vďačí za svoju produkciu a formu román Gustava Flauberta *L'Éducation sentimentale* (1869; *Citová výchova*, 1967).¹⁷

Len analýza genézy literárneho poľa, v ktorom sa Flaubertov projekt formoval, môže viesť k pravdivému pochopeniu produkčného vzorca, ktorý je základom diela, ako aj práce, ktorou ho Flaubert dokázal *implementovať do diela*, pričom v jednom a tom istom

pohybe objektivizuje túto generatívnu štruktúru a sociálnu štruktúru, ktorej je dielom. (Bourdieu 1999, 83)¹⁸

Ak však Flaubertov román sám „poskytuje všetky potrebné nástroje pre vlastnú sociologickú analýzu“ (Bourdieu 1999, 19), pretože jeho diegéta „pozoruje“ literatúru ako sociálny systém, potom sa vonkajšie sociálne a ekonomické pozície autora v danom poli homogenizujú s vnútornými pozíciami postáv v diele, a vtedy sa Flaubert sám stáva Flaubertovým analytikom, „sociológom, ktorý [...] je schopný ponúknuť sociológiu Flauberta“ (Bourdieu 1999, 9)¹⁹ a samotný autoreflexívny román pre nás nadobúda vlastnú literárno-sociologickú interpretáciu. „Štruktúra diela, ktorú odhaľuje, striktné imanentné čítanie, t. j. štruktúru sociálneho priestoru, v ktorom sa odohrávajú Frédéricove dobrodružstvá, sa ukazuje aj ako štruktúra sociálneho priestoru, v ktorom sa nachádzal sám autor diela. (19)

Treba poznamenať, že metodologická medzera, ktorú zanechali neskoré marxistické sociálne dejiny a literárna sociológia so svojimi homológiami medzi sociálnymi, textovými a žánrovými štruktúrami (od Georga Lukácsa po „genetický štrukturalizmus“ Luciena Goldmanna), stále nie je uspokojivo preklenutá, ale mohla byť nanajvýš metaforicky prekrytá textovou alebo praxeologickou totalitou (texty ako „sociálne systémy“/spoločnosť ako „text“) alebo sociálnoteoretickou mimézis praxeologickej textovej hermeneutiky – Clifford Geertz v nej už v roku 1973 rozpoznal „istý druh sociologického esteticizmu“ (1983, 43).

3. POZNANIE

3.1 MEDZI SOCIÁLNOU TEÓRIOU (PRAXOU) A TEÓRIOU ZNAKOV (TEXTOM): HABITUS, DISKURZ, POZNANIE

Kto nechce spomínanú medzeru týmto spôsobom maskovať, musí ju vyplniť iným spôsobom. A kto chce transparentne a explicitne riešiť problém vzťahov, ktoré existujú medzi „aktívnymi systémami“ a semiotickými, teda „pasívnymi systémami“ (Hejl 1992, 193), narazí na problém každej vedomostnej sociológie. Uprednostňuje explicitne sprostredkujúce pojmy, ktoré z nej robia triviálnu sociológiu, čím sa tento problém ešte znásobuje. Tento problém sa stáva obzvlášť zreteľným vo vedomostnej sociológii Niklasa Luhmanna, ktorá sa zaobíde bez takýchto sprostredkujúcich konceptov. Keď Luhmann problém atribúcie už neformuluje „paralelne so vzťahom subjekt [poznania] – objekt [poznania]“ a nepýta sa už primárne „na nositeľov poznania“, ale na „koreláciu či kovariáciu poznania a sociálnych štruktúr“ (1980, 15) a zároveň sa zrieka hypotézy „reprezentačnej funkcie poznania“ (1995, 159), nerieši síce problém atribúcie praxe a sémantiky, ale aspoň sa vzdáva skratových pseudoriešení. V tomto ohľade Luhmannova vedomostná sociológia, ako to v roku 1999 vyjadril Oliver Jahraus, systematicky a bez terminologického rozruchu rozpracúva „teoretický bod bifurkácie“ „sémantiky“ a individuálnej či kolektívnej „praxe“ (1999, 265).

Luhmannov nástupca Rudolf Stichweh (2000) reaguje na tento problém tak, že chápe rozdiel medzi dvoma systémovými referenciami „sémantika a sociálna štruktúra“ ako optickú ilúziu dvoch opisov toho istého stavu vecí, takže sémantiku a sociálnu štruktúru nemožno pozorovať oddelene. Obe treba pozorovať a rekonštruovať rovnako, s použitím vhodných, t. j. odlišných nástrojov pozorovania (te-

órii), aj keď, ako už bolo spomenuté, z empirických dôvodov je často k dispozícii len sémantická stránka sociálnej a kognitívnej praxe, t. j. tá, ktorá je uložená v textových zdrojoch.

Luhmannova snaha prejsť od sémantiky – od konštrukcií významov, vrátane literárnych –, k praxi, však predpokladá „reprezentačné“ chápanie poznania; už v roku 1984 Luhmann definoval sémantiku ako tú časť kultúry, ktorá funguje ako „zásoba tém“ a je „uchovávaná špeciálne na komunikačné účely“ (224). Táto oblasť obsahuje podľa Luhmanna (1997) „významové šablóny“ definované ako „hodné zachovania“ a je uložená v textoch, ktoré boli „vytvorené na rozpoznanie a viacnásobné použitie“ a „koordinujú sebazpozorovanie, ktoré im vyhovuje“ (1997, 887), t. j. uchovávajú a cirkulujú autodeskripcie spoločností ako sociálne, niekedy skupinovo špecifické poznanie. Poznanie teda funguje ako sprostredkujúci pojem medzi uloženými informáciami a ich spoločenskou a komunikačnou funkciou ako zmysluplných vedomostných ponúk. Skutočná výzva spočíva v otázke, čo presne táto sémantika „reprezentuje“ a čo z nej selektívne cirkuluje a čo sa komunikuje v tej ktorej historickej situácii. Je jasné, že sémantiky schopné nadobudnúť podobu vedomostí cirkulujú aj sociálne v médiu literatúry, ale je nepravdepodobné, že ich obsah spoľahlivo odráža ich sociálne funkcie a predpoklady a podmienky ich produkcie.

Tiež treba poznamenať, že ak poznanie funguje ako sprostredkujúci pojem medzi sémantikou a komunikáciou, textom a praxou, a ak sa v ňom už stretáva mentalisticko-kognitívny aspekt (subjekt A pozná obsah B) s aspektom textovo-sémantickým (text C sprostredkúva obsah B ako poznateľnú informáciu), potom treba byť opät' opatrný: Ako jánusovský pojem osciluje už sám jeho významový rozsah medzi sociálnou referenciou a referenciou znaku. To isté platí aj o známych pojmach ako „habitus“ (Bourdieu) a „diskurz“ (Foucault). Zakrývajú spomínanú bifurkáciu sociálnej komunikácie a individuálneho poznania na jednej strane a etablovanej sémantiky, t. j. permanentne archivovaných komunikačných ponúk, na strane druhej, čím hrozí, že sa bude ďalej zahmlievať problém ich sprostredkovania.

Ešte raz Pierre Bourdieu: Vytváraním homológií medzi sociálnymi pozíciami a symbolickými štruktúrami v poli ekonomického a symbolického „kapitálu“ určujú „habituálne dispozície“ od štruktúry závislú, t. j. štruktúrovanú, „prax“ rôznych životných štýlov (štýlov správania, konania, produkcie, písania, vnímania a vkusu).

Keďže [habitus] predstavuje nadobudnutý systém schém produkcie, všetky myšlienky, vnemy a činy [...] môžu byť voľne produkované prostredníctvom habitu, ktorý sa nachádza v rámci hraníc špecifických významov jeho vlastnej produkcie. Habitus kontroluje štruktúra, ktorá ho vytvorila, teda prax, a síce nie v koľajach mechanického determinizmu, ale prostredníctvom obmedzení a hraníc, ktoré sú od začiatku stanovené pre jeho objavy. (1987, 102 – 103)

A Bourdieu ďalej pokračuje o „produkcii systému praktík alebo diel“, t. j. štruktúr diel (vrátane sémantiky) a praktík produkcie a recepcie, ktoré s nimi môžu súvisieť:

Praktiky [sa snažia] reprodukovať [...] zákonitosti obsiahnuté v podmienkach, v ktorých produkovaný základ ich produkcie, a [pritom] sa celkom prispôsobujú požiadavkám objektívnych možností situácie [...], ako ich definujú kognitívne a motivačné štruktúry konštitutívne pre habitus, [...]. Dajú sa [...] vysvetliť len vtedy, ak sa usúvŕstňajú sociálne

podmienky, v ktorých vznikol habitus, čo ich vytvoril, a sociálne podmienky, v ktorých sa uplatňuje, t. j. ak sa prostredníctvom vedeckej práce zistí vzťah medzi týmito dvoma stavmi sociálneho sveta, ktorý habitus dosahuje v praxi a prostredníctvom praxe tým, že ho skrýva. (104 – 105)

Cirkulačne vyskladané vety sa rekurzívne točia okolo habitu ako dispozitívu, ako štruktúry, ktorá umožňuje a zároveň obmedzuje prax, a ako praxe, ktorá zasa štruktúruje, generuje štruktúry (analogicky ku generatívnemu vzťahu medzi langue a parole, medzi kompetenciou a performanciou). Podľa môjho názoru však zakrývajú skutočnosť, že priepasť medzi štruktúrou a praxou nemožno takto uzavrieť a že ich vzájomne generatívny, štruktúrujúci a štruktúrovaný vzťah (usúvšťažnenie) iba simuluje, potvrdzuje procesualnosť habitu. Znakové štruktúry existujú vďaka praktikám ich produkcie a umožňujú následnú komunikačnú prax, ktorá opäť vedie k trvalým štruktúram významu a symbolu – ad infinitum.

Skutočnosti, že v tomto bifurkačnom mieste sémantiky a individuálnej či kolektívnej praxe sa nachádzajú aj ďalšie sprostredkovacie pojmy rôzneho pôvodu, sa tu môžeme dotknúť len stručne – „systém myslenia“, „štýl myslenia“, „kolektív myslenia“ (u Karla Mannheima a Ludwika Flecka) a tiež pojem kultúra majú jednak reštriktívnu, depragmatizovanú zložku, ktorá sa vzťahuje na artefakty a symbolické štruktúry, a jednak dynamickú, pragmatickú zložku, ktorá zahŕňa spoločensky zmysluplné (napr. morálne) konanie, ako aj kognitívne postoje či praktiky všedného dňa.²⁰ V každom prípade, aby sa nestratila heuristická hodnota takýchto kompaktných pojmov, treba sa pokúsiť o explicitnú detailnú analýzu oboch referencií samostatne namiesto ich používania na označenie oboch súčasne.²¹

Ako je známe, Michel Foucault v knihe *L'archéologie du savoir* (1969; čes. *Archeologie vědění*, 2002) dáva do súvisu dva jánusovské pojmy, a to poznanie a diskurz.

Úkol, který spočívá v pojímání diskursu už ne jako souboru znaků (označujících prvků, jež odkazují k odkazům anebo k reprezentacím), nýbrž jako praktik, které systematicky vytvářejí objekty, o nichž mluví. Diskursy jsou samozřejmě tvořeny znaky; avšak to, jak pracují, je víc než jen užívání těchto znaků pro označování věcí. Právě toto *více* je činí neredukovatelnými na jazyk a mluvu. Toto „více“ je tedy třeba odkrýt a popsat. (78 – 79)

Na tomto pozadí je poznanie generatívne definované ako to, o čom možno hovoriť v diskurznej praxi, teda o určitých oblastiach a objektoch, ktoré táto prax konštituuje, pričom „vědění je také prostor, v němž může subjekt zaujmout pozici dovolující mu mluvit o objektech, se kterými se v diskursu pracuje“ (272). Poznatky psychiatrie 19. storočia teda nie sú súhrnom toho, čo sa považovalo za pravdivé, ale súhrnom správania, zvláštností a odchýlok, o ktorých možno hovoriť v psychiatrickom diskurze. Podobne ako v prípade habitu a diskursu sa generatívne (štrukturalistické) myšlienkové formy produkcie a umožnenia, dispozitívu, očividne prejavujú ako mimoriadne vhodné na rýchle vyplnenie medzery v spomínanom bifurkačnom mieste.

Naproti tomu aplikačne orientované reformulácie diskursu zo strany literárnej vedy a spoločenských vied majú tendenciu zdôrazňovať jeho textovú a sémantickú stránku. Michael Titzmann napríklad v roku 1991 definuje diskurz ako systém, ktorý reguluje

produkcii poznania [...] [a ako] systém myslenia a argumentácie [...], ktorý je vyabstrahovaný zo súboru textov a ktorý je charakterizovaný po prvé predmetom reči, po druhé zákonitosťami reči [a] po tretie [...] vzťahmi k iným diskurzom [...]. Literatúra nie je diskurz, ale môže využívať rôzne diskurzy a integrovať ich do seba. (403)

Kým diskurz spätne spája s jeho textovo-analyticky rekonštruovateľnou sémantickou zložkou (vyabstrahovanou zo súboru textov) a zároveň ho vymedzuje praxeologicky, so zreteľom na konanie a poznanie subjektov (myslenie, argumentovanie), je poznanie na druhej strane len nepriamo späté s komunikačnou praxou aktérov a mysliteľov a jeho obsahy, z ktorých táto prax vyberá, sa pripisujú sémantike textu. Prechod alebo referenčná cesta od textových (korpusových) výpovedí (sémantiky) k sociálne komunikovateľnému poznaniu ako dvojčlennému vzťahu medzi subjektmi poznania a jeho obsahmi bez ohľadu na to, či sa tieto považujú za pravdivé alebo nie, sa teda uskutočňuje prostredníctvom diskurzno-teoretického premostenia, obchádzkou, ktorá plní rovnakú funkciu ako Bourdieuov habitus ako dispozitív a modus operandi.

Dočasná interdisciplinárna popularita „výskumu poznania“, „teórií poznania“ a „dejín poznania“ približne do roku 2015 spôsobila, ako je dobre známe, módnym rozmach pojmu poznanie v prázdnych formulkách. Za túto módu, ako sa zdá, vďačí tento pojem práve svojej jánusovskej funkcii. V dôsledku toho začal fungovať len ako *petitio principii*, ako zaklínadlo istého výskumného programu. Uvedený trend skôr znemožnil vyhranenie záujmov poznania vedomostnej sociológie – najmä pod záštitou kultúrnych štúdií. Uvediem aspoň dva príklady:

Ralph Klausnitzer (2008) syntetizuje odkazy na znakový a sociálny systém poznania namiesto toho, aby ich dôsledne rozlišoval v zmysle vedomostnej sociológie. Poznanie definuje v troch pokusoch takto:

Poznanie [možno] konceptualizovať ako súhrn odôvodnených (alebo zdôvodniteľných) vedomostí, ktoré sa získavajú a odovzdávajú v rámci kultúrnych systémov prostredníctvom pozorovania a komunikácie, resp. prostredníctvom skúseností a procesov učenia, a poskytujú reprodukovateľnú zásobu možností myslenia, orientácie a konania. Poznanie je však viac než len (neustále sa meniaci) súhrn uložených a vyhľadateľných vedomostí, ale je vždy aj procesom [...]. [...] Poznanie teda zahŕňa každodenné vedomosti a produkty epistemologicky konštituovaných vied, ako aj implicitne regulované praktiky (*tacit knowledge*) a explicitné pravidlá inštitucionalizovaných a autoreflexívnych sociálnych systémov. Stručne povedané: Poznanie je dynamickým súhrnom všetkých tých procesov a výsledkov, v ktorých sa formujú a realizujú pravidlami riadené spôsoby zaobchádzania s dobre podloženými poznatkami, ktoré nadobúdajú účinnosť a menia sa na základe symbolických poriadkov a technológií. (12 – 13)

Podobne definuje „kultúrne poznanie“ Birgit Neumann vo svojej štúdii „Kulturelles Wissen und Literatur“ (Kultúrne poznanie a literatúra) z roku 2006 ako

celkové množstvo vedomostí, ktoré cirkulujú v kultúre a ktoré sa vytvárajú, získavajú a odovzdávajú prostredníctvom komunikácie a skúseností. Poskytuje reprodukovateľnú zásobu kultúrne možných vzorcov myslenia, orientácie a konania, ktoré sa v príslušnom kultúrnom rámci považujú za spoločensky platné a hodnotné. Kultúrne poznanie je radikálne rozptýlené vo všetkých kultúrnych objektivizáciách a činnostiach – vo vedeckých

traktátoch, ako aj v každodenných praktikách a poverách, v obradoch a rituáloch, ako aj v kánonických textoch. (43)

3.2 ČO „VIE“ LITERATÚRA? ZA VEDOMOSTNÚ SOCIOLOGIU LITERÁRNEJ SÉMANTIKY

Čo teda vie literatúra o svojom spoločensko-praktickom prostredí, o svojom poli pôsobenia a o mimoliterárnom, teda o svojom kultúrnom (sociálnom a semiotickom), kontexte? A je vôbec možné na základe textových (korpusových) analytických zistení vysloviť hypotézu o spoločenských funkciách či výkonoch napríklad určitej symboliky, určitého žánru alebo literatúry a čo tieto funkcie následne vypovedajú o sociálnych štruktúrach literárnych systémov a ich funkciách pre príslušnú spoločnosť? Nesnaží sa interpretácia literatúry ako sociálno-historického dokumentu (v zmysle Foucaultovej archeológie poznania) len zakryť jej nevyhnutný sebareferenčný charakter „monumentu“? Vytvára teda literatúra ako systém znakov tiež len implicitné sebazozorovania či autodeskripcie, alebo jej zmeny možno interpretovať aspoň ako reakciu na zmeny v spoločenskom systéme? Akú pramennú hodnotu má literatúra pre takéto otázky? Aké vzťahy možno predpokladať medzi stavmi sémantického systému spoločnosti (alebo jedného z jej subsystémov) a stavmi sociálneho systému?²²

A napokon, môže ísť azda len o uznanie skutočnosti, že sociálno-ekonomickú genézu literatúry, jej spoločenské prostredie z nej sotva možno mimeticky odčítať jedna k jednej, že literárne príspevky k autodeskripcii spoločnosti neponúkajú mimetické zobrazenie jej reálneho spoločenského vonkajšieho sveta, že literatúra aj tam, kde reprezentuje svet, primárne hovorí len o tom, ako simuluje vonkajšiu referenciu. A že reprezentačné vzťahy by sa nemali zamieňať s kauzálnymi determináciami, že účinky a dôsledky literárneho konania a komunikácie – teda literárne texty – nemusia nevyhnutne odrážať príčiny a podmienky sociálnej praxe, ktorej vďaka za svoj vznik, a že účinky neodrážajú len svoje príčiny?²³

Literárne konštrukcie fiktívnej spoločnosti preto treba analyzovať predovšetkým ako autodeskripcie, sebazozorovanie literatúry ako súčasti spoločnosti, a nie len ako mimézis, teda ako napodobňovanie spoločnosti. Literatúra predovšetkým vie niečo o sebe, nie o svojom skutočnom prostredí, a práve toto nepriame poznanie o sebe samej treba interpretovať sociologicky. O tom, do akej miery potom takéto implicitné autodeskripcie literatúry fungujú ako autodeskripcie spoločnosti, ktoré v médiu literatúry uvádzajú do obehu určité diskurzy a sémantiky, nemožno rozhodnúť len na základe pozorovania literatúry.²⁴

Možnosť vedomostnej sociológie, ktorá spolu s Luhmannom odhaľuje a vyostruje problém atribúcie medzi praxou a textom, medzi spoločnosťou a literárnou sémantikou namiesto toho, aby ho prekrývala, spočíva v tom, že sa najprv daný problém pokúša na viacerých úrovniach štruktúrovať mikro- a makrosociologicky, akoby táto možnosť *netrpela* nedostatkom sociologicky pozorovateľných údajov, akoby *nebola* nútená nahrádzať ich textovými údajmi. Interpretácia údajov získaných z textových korpusov ako potenciálne pravdivých sémantik schopných predstavovať sociálne poznanie by sa za predpokladov vedomostnej sociológie v žiadnom prípade nemala

uskutočňovať bez sociálno-teoreticky rozpracovaného praxeologického referenčného rámca, ktorý sociálnu komunikáciu a individuálnu a kolektívnu kogníciu (poznanie) v zásade uznáva ako doplnky textov a zároveň ich interpretuje ako nevyhnutné doplnky sociálnej praxe (sociálny rozmer).

Nadmerné zovšeobecňovanie jednej z dvoch strán rozdielu medzi „písmom“ a „komunikáciou“ sa tak javia ako hierarchizujúci, inkluzívny a homogenizujúci pokus o usporiadanie, ktorý sa snaží zrušiť ich nezavŕšiteľnú diferenciu na úkor referencie sociálneho systému alebo referencie znakového systému a prekonať vzájomné obmedzenie ich nárokov na platnosť. Takéto apropiácie sú nahradené heterarchicky otvorenou mapou nezávislých atribučných dimenzií a pojmových radov – od príslušnej mikroúrovne až po makroúroveň. Mimochodom, táto mapa (obr. 3) odkazuje okrem iného na úrovne atribúcie, ktoré navrhol už Karl Mannheim. Ako jeden z klasikov modernej vedomostnej sociológie (popri Maxovi Schelerovi) – pripomíname diela *Ideologie und Utopie* (Ideológia a utópia, 1929) a *Das konservative Denken* (Konzervatívne myslenie, 1927) – už na začiatku diferencoval takéto referenčné cesty v jemnej škále vnútorných a vonkajších referencií, znakových a spoločenských referencií textov, pričom vonkajší pohľad možno – ako doplnok – odvodiť zo zdrojových textov (Mannheim 1970b, 394 a n., 406).²⁵

Takýto prístup bez váhania uznáva, že literatúra sama nič „nevie“, ale že v Luhmanovom zmysle uchováva sémantiku, resp. informácie o spoločnosťou poznateľných výrokoch a uchováva ich tak, že sú pripravené na následné komunikácie,²⁷ a svoje zistenia sa pokúša interpretovať v rámci vedomostnej sociológie. Sociológia literárneho poznania sa však stáva vedomostnou sociológiou literárnej sémantiky; jej východiskom nie je predpokladaný status poznania literárnej sémantiky, ale, naopak, rekonštrukcia literárne uloženej sémantiky a estetizovanej ponuky zmyslu. A o ich funkcii ako komunikačne prepojitelného, spoločensky atribuovateľného poznania nemožno rozhodnúť bez ďalších dát, spravidla bez dát vo forme textov.

Medzi „epistémou“ a „doxou“, validovaným poznaním a názorom, vedou a poznaním všedného dňa, externe uloženými poznatkami a implicitne procedurálnymi vedomosťami (praxou) prechádza poznanie všetkými mediálnymi stupňami externalizácie a internalizácie a stupňami emergencie medzi dvoma neredukovateľnými referenčnými osami od subjektu k sociálnemu systému a je viazané na nároky pravdy alebo istoty (stratégie argumentácie a legitimizácie) definované špecificky pre každý sociálny systém alebo skupinu. To v konečnom dôsledku platí pre všetky typy poznania na všetkých agregáčnych úrovniach – od individuálne nevysloveného každodenného poznania, ktoré sa takmer nikdy nezapisuje a zriedkavo sa dostáva do sféry spoločensky archivovanej sémantiky, cez „kolektívne symboliky“ (podľa Jürgena Linka) a percepčné stereotypy až po trvalo archivované alebo tradičné, napríklad mytologické naratívne a interpretačné vzory a vedecké poznanie, ktoré je zasa zvyčajne len selektívne zovšeobecnené a má tendenciu cirkulovať v rámci skupín.

Literárne texty, žánre a druhy sú teda schopné nielen zachovávať a odovzdávať svoje ponuky významov, sveta a sebainterpretácie – t. j. svoj príspevok k autodeskripcii spoločnosti – v určitých momentoch a v konkrétnych spoločenských podmienkach, ale ich aj komunikačne prepojitelným spôsobom stabilizovať ako spoločenské

poznanie. Týmto spôsobom sa potenciálne stávajú hybnou silou tvorby poznania. Produkujú nielen informácie o samotnom médiu literatúry – poznanie samotnej literárnej fikcie –, ale prispievajú aj k tomu, aby sa toto poznanie šírilo aj mimo literatúry ako literárne nešpecifické „poznanie predmetov prehovoru“ a oblastí reality a nachádzalo si cestu do iných diskurzov (napr. vedeckého, filozofického). Túto teoretickú možnosť nenazývam – je v tom jemný rozdiel – sociológiou literárneho „poznania“, lebo texty uchovávajú informácie, ale nič „nevedia“, ale sociologickou interpretáciou literárnej sémantiky.

Úlohou literárnej vedy, ktorá sleduje záujmy vedomostnej sociológie, je teda predovšetkým splniť si svoju domácu úlohu špecifickú pre daný odbor, t. j. precízne rekonštruovať príslušné znakové systémy – narácie, sémantiku, obraznosť, symboliku –, ale bez toho, aby sa kvôli často skromnej dátovej a pramennej situácii o „reálnej“ spoločenskej praxi komunikačných prepojení zriekla nároku interpretovať zistenia analýz textových korpusov či diskurzov z hľadiska vedomostnej sociológie. Na mape možných referencií sociálneho systému archivovanej sémantiky však môže zostať veľa bielych miest: nemali by sa ani zahalovať, ani ignorovať, ani by sa v dôsledku toho nemalo viac spochybňovať to, čo označujú ako prázdne miesta. A ak ich možno doplniť textami, t. j. odkázať na textové zdroje, tie by sa zasa nemali zamieňať so spoločenskými praktikami, ktorým vďaka za svoju existenciu a ktoré napriek tomu skôr nahrádzajú, než zobrazujú.

To treba pripísať na vrub nielen niektorým starším variantom štrukturalistickej a postštrukturalistickej sebestačnosti, ale najmä krátkozrakým analogizujúcim hypotázam, t. j. tak aplikáciám sociálnych teórií na texty, ako i znakovito-teoretickým apropriaciám praxeologických záujmov o poznanie.

Z nemeckého originálu preložil Roman Mikuláš

POZNÁMKY

¹ Nasledujúce vychádza z vlastných predchádzajúcich prác: Ort 1991, 1992, 1993, 1995, 1997, 2000, 2002, 2011. K histórii importu sociologickej teórie do literárnej vedy pozri Schönert 2007.

² Pozri najnovšie Amlinger 2021.

³ Mimochodom, aj úvod do sociológie literatúry autoriek Christine Magerski a Christy Karpenstein-Eßbach (2019) sa takmer výlučne zameriava na spoločensko-demografické aspekty literatúry ako sociálnej a komunikačnej praxe. Iba v rozsahu ôsmich strán pod vágnym názvom „Ästhetischer Wert im Spannungsgefüge außerästhetischer Phänomene: Ideale, Diskurse, Wissen“ (Estetická hodnota v napätí medzi mimoestetickými javmi: Ideály, diskurzy, poznanie; 92 a n.) uvažujú aj o atribútoch znakového systému spoločnosti (s odvolaním sa na analýzy „kolektívnej symboliky“ Jürgena Linka a na pojem „diskurzu“ Michela Foucaulta).

⁴ Pozri tiež „pät téz“ (Sarasin 2003, 58 – 60).

⁵ „Il n'y a pas de hors-texte [...]. [...] il n'y a jamais eu que des suppléments, des significations substitutives qui n'ont pu surgir que dans une chaîne de renvois différentiels, le « réel » ne survenant, ne s'ajoutant qu'en prenant sens à partir d'une trace et d'un appel de supplément, etc.“ (Derrida 1974, 274 – 275) Pozn. prekladateľa: Derrida, Jacques: *Gramatológia* (1999, prel. Martin Kanovský. Bratislava: Archa).

⁶ O vzájomnom dopĺňaní písma a komunikácie pozri Ort 2021, 483 – 485.

- ⁷ „[...] . Besinnungslos und bleich / So fanden ihn am andern Tag die Priester / [...] . / Was er allda gesehen und erfahren, / Hat seine Zunge nie bekannt. [...] / [...] , / Ihn riß ein tiefer Gram zum frühen Grabe.“ (Bezo zmyslu a bledého / Tak ho kňazi našli na druhý deň / Čo tam videl a zažil, / Jeho jazyk nikdy nevyriekol. / Hlboký smútok ho odniesol do skorého hrobu.)
- ⁸ Fúzie úrovní a falošné závery tohto druhu realizuje obzvlášť radikálne Gebhard Rusch (1987).
- ⁹ K Luhmannovmu konštruktivismu ako „realistickej teórii poznania“ pozri okrem toho Lohmann 1994.
- ¹⁰ Definícia „kultúrneho poznania“ u Titzmanna (1977, 268) znie abstraktnejšie a bez aktérov, ale opäť antropomorfizuje (celkové množstvo toho, čo kultúra, vedomie alebo nevedomie, explicitne vyjadrené alebo implicitne nevyjadrené, predpokladá o „realite“ a „považuje za pravdivé“).
- ¹¹ „Archív“ ako „rezonančná komora“.
- ¹² Podobne Baßler 2007b, 355 – 369.
- ¹³ Por. aj Zima 1986 a Bachmann-Medick 1996.
- ¹⁴ Pre osobitný prípad, keď sa teória literatúry sama wpisuje do literárnych textov, pozri Schilling 2015, hlavne 628 – 632.
- ¹⁵ Na príklade prírodných vied a podľa Karin Knorr-Cetina.
- ¹⁶ Obe perspektívy spája napríklad Rüdiger Zymner (2016). Pozri predovšetkým Eibl 2004. K rozdielu medzi dvoma variantmi „antropológie literatúry“ pozri Ort – Lukas 2011, 4 – 6.
- ¹⁷ Pozn. prekladateľa: Flaubert, Gustave: *Citová výchova* (1967, prel. Soňa Hollá, Bratislava: Tatran).
- ¹⁸ Pozri aj Magerski 2004 a k ranému novoveku Viala 1985. Žiaľ, povrchný náčrt problému v Joch – Wolf 2005 zaostáva za jeho teoretickými možnosťami. Por. aj Wolf 2005
- ¹⁹ K Flaubertovmu románu pozri Bourdieu 1999, 19 – 79.
- ²⁰ Roland Posner hovorí dokonca o „mentefaktoch“ („Mentefakten“; pozri Posner 2008, 53). Posner upozorňuje aj na „mentálnu kultúru ako súbor konvenčných kódov“, ktorá – podobne ako „habitus“ a „poznanie“ – sprostredkúva sociálny systém („spoločnosť ako súbor používateľov znakov“) a „materiálnu kultúru“ ako „súbor textov“ (54).
- ²¹ K pojmu kultúra pozri Ort 2008, 25 – 35.
- ²² Pozri už Ort 1992, hlavne 414.
- ²³ Pozri opäť Reckwitz 2000, 542 – 643. Reckwitz zdôrazňuje nehomogénnu „interferenciu“ výrazových vzťahov, „logickú závislosť“ a „kauzálnu konštitúciu“ (647) a ich „interpretačnú nedeterminovanosť“ (pozri 617 – 643) a žiada „dôkladnejšiu reflexiu“ a zároveň „radikálnejšie spracovanie otázky ich vzťahu“ (637).
- ²⁴ Eva Horn kritizuje ako „slepú škvrnu“ literárnej sociológie „predstavu o jednoduchej – či už symptomatickej, alebo tematickej – čitateľnosti literárnych textov. Táto predstava vychádza z predpokladu, že jazyk literatúry [...] je jazykom (neliterárnej) sociálnej komunikácie“ (2008, 366). To, že sa tento povestný skrat čoraz viac vníma ako falošný záver, je zrejme aj zásluhou postštrukturalistických intervencií. Sama Horn argumentuje v prospech diskurzno-analytickej a „vedomostno-poetologickej“ možnosti (371 – 376).
- ²⁵ Pozri už „tri druhy zmyslu“ in Mannheim 1970a, 103 – 129.
- ²⁶ Pozri tiež schematické znázornenie Ort 1992, 424.
- ²⁷ Pozn. prekladateľa: Luhmannov pojem „Anschlusskommunikationen“.

LITERATÚRA

- Albrecht, Andrea. 2015. „Analogieschlüsse und metaphorische Extensionen in der interdisziplinären literaturwissenschaftlichen Praxis.“ In *Theorien, Methoden und Praktiken des Interpretierens*, eds. Andrea Albrecht – Lutz Danneberg et al., 271 – 299. Berlín: de Gruyter.
- Amlinger, Carolin. 2021. *Schreiben. Eine Soziologie literarischer Arbeit*. Berlín: Suhrkamp.
- Bachmann-Medick, Doris, ed. 1996. *Kultur als Text. Die anthropologische Wende in der Literaturwissenschaft*. Frankfurt nad Mohanom: Fischer.

- Baßler, Moritz. 2005. *Die kulturpoetische Funktion und das Archiv. Eine literaturwissenschaftliche Text-Kontext-Theorie*. Tübingen: Francke.
- Baßler, Moritz. 2007a. „2.12 Analyse von Text- und Kontextbeziehungen.“ In *Handbuch Literaturwissenschaft Band 2: Methoden und Theorien*, ed. Thomas Anz, 225 – 231. Stuttgart: Metzler.
- Baßler, Moritz. 2007b. „9.1. Texte und Kontexte.“ In *Handbuch Literaturwissenschaft Band 1: Gegenstände und Grundbegriffe*, ed. Thomas Anz, 355 – 369. Stuttgart: Metzler.
- Borgards, Roland – Harald Neumeyer – Nicolas Pethes – Yvonne Wübben, eds. 2013. *Literatur und Wissen. Ein interdisziplinäres Handbuch*. Stuttgart – Weimar: Metzler.
- Bourdieu, Pierre. [1980] 1987. *Sozialer Sinn. Kritik der theoretischen Vernunft*. Frankfurt nad Mohanom: Suhrkamp.
- Bourdieu, Pierre. 1999. *Die Regeln der Kunst. Genese und Struktur des literarischen Feldes*. Frankfurt nad Mohanom: Suhrkamp.
- Derrida, Jacques. [1967] 1974. *Grammatologie*. Frankfurt nad Mohanom: Suhrkamp.
- Derrida, Jacques. 1997. *Einige Statements und Binsenweisheiten über Neologismen, New-Ismen, Post-Ismen, Parasitismen und andere kleine Seismen*. Berlin: Merve.
- Eibl, Karl. 2004. *Animal poeta. Bausteine der biologischen Kultur- und Literaturtheorie*. Paderborn: mentis.
- Foucault, Michel. 1969. *L'archéologie du savoir*. Pariz: Gallimard.
- Foucault, Michel. 1981. *Archäologie des Wissens*. Frankfurt nad Mohanom: Suhrkamp.
- Foucault, Michel. 2002. *Archeoógie věděni*. Prel. Čestmír Pelikán. Praha: Herrmann a synové.
- Geertz, Clifford. [1973] 1983. „Dichte Beschreibung. Bemerkungen zu einer deutenden Theorie von Kultur.“ In *Dichte Beschreibung. Beiträge zum Verstehen kultureller Systeme*, ed. Clifford Geertz, 7 – 43. Frankfurt nad Mohanom: Suhrkamp.
- Hejl, Peter M. 1992. „Die zwei Seiten der Eigengesetzlichkeit. Zur Konstruktion natürlicher Sozialsysteme und zum Problem ihrer Regelung.“ In *Kognition und Gesellschaft. Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus 2*, ed. Siegfried J. Schmidt, 167 – 213. Frankfurt nad Mohanom: Suhrkamp.
- Horn, Eva. 2008. „Literatur: Gibt es Gesellschaft im Text?“ In *Poststrukturalistische Sozialwissenschaften*, eds. Stephan Moebius – Andreas Reckwitz, 363 – 381. Frankfurt nad Mohanom: Suhrkamp.
- Jahraus, Oliver. 1999. „Die Unhintergebarkeit der Interpretation im Rahmen literaturwissenschaftlicher Theoriebildung.“ In *Interpretation, Beobachtung, Kommunikation. Avancierte Literatur und Kunst im Rahmen von Konstruktivismus, Dekonstruktivismus und Systemtheorie*, eds. Oliver Jahraus – Bernd Scheffer, 241 – 291. Tübingen: Niemeyer.
- Joch, Markus – Norbert Christian Wolf. 2005. „Feldtheorie als Provokation der Literaturwissenschaft. Einleitung.“ In *Text und Feld. Bourdieu in der literaturwissenschaftlichen Praxis*, eds. Markus Joch – Norbert Christian Wolf, 1 – 24. Tübingen: Niemeyer.
- Klausnitzer, Ralf. 2008. *Literatur und Wissen. Zugänge – Modelle – Analysen*. Berlin: de Gruyter.
- Koschorke, Albrecht. 1999. *Körperströme und Schriftverkehr. Mediologie des achtzehnten Jahrhunderts*. Mnichov: Fink.
- Lohmann, Georg. 1994. „‘Beobachtung’ und Konstruktion von Wirklichkeit. Bemerkungen zum Luhmannschen Konstruktivismus.“ In *Konstruktivismus und Sozialtheorie. DELFIN 1993*, eds. Gebhard Rusch – Siegfried J. Schmidt, 205 – 219. Frankfurt nad Mohanom: Suhrkamp.
- Luhmann, Niklas. 1980. „Gesellschaftliche Struktur und semantische Tradition.“ In *Gesellschaftsstruktur und Semantik. Studien zur Wissenssoziologie der modernen Gesellschaft. Band 1*, ed. Niklas Luhmann, 9 – 71. Frankfurt nad Mohanom: Suhrkamp.
- Luhmann, Niklas. 1984. *Soziale Systeme. Grundriß einer allgemeinen Theorie*. Frankfurt nad Mohanom: Suhrkamp.
- Luhmann, Niklas. 1995. „Die Soziologie des Wissens: Probleme ihrer theoretischen Konstruktion.“ In *Gesellschaftsstruktur und Semantik. Studien zur Wissenssoziologie der modernen Gesellschaft. Band 4*, ed. Niklas Luhmann, 151 – 189. Frankfurt nad Mohanom: Suhrkamp.
- Luhmann, Niklas. 1997. *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Frankfurt nad Mohanom: Suhrkamp.
- Magerski, Christine. 2004. *Die Konstituierung des literarischen Feldes in Deutschland nach 1871. Berliner Moderne, Literaturkritik und die Anfänge der Literatursoziologie*. Tübingen: Niemeyer.

- Magerski, Christine – Christa Karpenstein-Eßbach. 2019. *Literatursoziologie. Grundlagen, Problemstellungen und Theorien*. Wiesbaden: Springer VS.
- Mannheim, Karl. [1921/1922] 1970a. „Beiträge zur Theorie der Weltanschauungsinterpretation.“ In *Wissenssoziologie. Auswahl aus dem Werk*, Karl Mannheim, ed. Kurt H. Wolff, 91 – 154. Neuwied a. i.: Luchterhand.
- Mannheim, Karl. [1926] 1970b. „Ideologische und soziologische Interpretation der geistigen Gebilde.“ In *Wissenssoziologie. Auswahl aus dem Werk*, Karl Mannheim, ed. Kurt H. Wolff, 388 – 407. Neuwied a. i.: Luchterhand.
- Meyer, Friederike – Claus-Michael Ort. 1988. „Konzept eines struktural-funktionalen Theoriemodells für eine Sozialgeschichte der Literatur.“ In *Zur theoretischen Grundlegung einer Sozialgeschichte der Literatur. Ein struktural-funktionaler Entwurf*, eds. Renate von Heydebrand – Dieter Pfau – Jörg Schönert, 85 – 171. Tübingen: Niemeyer.
- Mikuláš, Roman – Sophia Wege, eds. 2016. *Schlüsselkonzepte und Anwendungen der Kognitiven Literaturwissenschaft*. Münster: mentis.
- Mukařovský, Jan. [1934] 1970. „Die Kunst als semiologisches Faktum“ [Umění jako sémiologický fakt 1934; fr. 1936; čes. 1966]. In *Kapitel aus der Ästhetik*, Jan Mukařovský, 138 – 147. Frankfurt nad Mohanom: Suhrkamp.
- Mukařovský, Jan. 2000 „Umění jako sémiologický fakt.“ In *Studie I.*, Jan Mukařovský, eds. Miroslav Červenka – Milan Jankovič, 208 – 214. Brno: Host.
- Münch, Richard. 1982. *Theorie des Handelns. Zur Rekonstruktion der Beiträge von Talcott Parsons, Emile Durkheim und Max Weber*. Frankfurt nad Mohanom: Suhrkamp.
- Neumann, Birgit. 2006. „Kulturelles Wissen und Literatur.“ In *Kulturelles Wissen und Intertextualität. Theoriekonzeptionen und Fallstudien zur Kontextualisierung von Literatur*, eds. Marion Gymnich – Birgit Neumann – Ansgar Nünning, 29 – 51. Trier: WVT.
- Ort, Claus-Michael. 1991. „Literarischer Wandel und sozialer Wandel: Theoretische Anmerkungen zum Verhältnis von Wissenssoziologie und Diskursgeschichte.“ In *Modelle des literarischen Strukturwandels*, ed. Michael Titzmann, 367 – 394. Tübingen: Niemeyer.
- Ort, Claus-Michael. 1992. „Vom ‚Text‘ zum ‚Wissen‘. Die literarische Konstruktion sozio-kulturellen Wissens als Gegenstand einer nicht-reduktiven Sozialgeschichte der Literatur.“ In *Vom Umgang mit Literatur und Literaturgeschichte. Positionen und Perspektiven nach der ‚Theoriedebatte‘*, eds. Lutz Danneberg – Friedrich Vollhardt, 409 – 441. Stuttgart: Metzler.
- Ort, Claus-Michael. 1993. „Sozialsystem ‚Literatur‘ – Symbolsystem ‚Literatur‘. Anmerkungen zu einer wissenssoziologischen Theorieoption für die Literaturwissenschaft.“ In *Literaturwissenschaft und Systemtheorie*, ed. Siegfried J. Schmidt, 269 – 294. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Ort, Claus-Michael. 1994. „Texttheorie – Textempirie – Textanalyse. Zum Verhältnis von Hermeneutik, Empirischer Literaturwissenschaft und Literaturgeschichte.“ In *Empirische Literaturwissenschaft in der Diskussion*, eds. Achim Barsch – Gebhard Rusch – Reinhold Viehoff, 104 – 122. Frankfurt nad Mohanom: Suhrkamp.
- Ort, Claus-Michael. 1995. „Systemtheorie und Literatur. Teil II: Der literarische Text in der Systemtheorie.“ *IASL. Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur* 20, 1: 161 – 178.
- Ort, Claus-Michael. 1997. „Systemtheorie und Hermeneutik? Kritische Anmerkungen zu einer Theorieoption aus literaturwissenschaftlicher Sicht.“ In *Systemtheorie und Hermeneutik*, eds. Henk de Berg – Matthias Prangel, 143 – 171. Tübingen: Francke.
- Ort, Claus-Michael. 2000. „Sozialgeschichte‘ als Herausforderung der Literaturwissenschaft. Zur Aktualität eines Projekts.“ In *Nach der Sozialgeschichte. Konzepte für eine Literaturwissenschaft zwischen Historischer Anthropologie, Kulturgeschichte und Medientheorie*, eds. Martin Huber – Gerhard Lauer, 113 – 128. Tübingen: Niemeyer.
- Ort, Claus-Michael. 2002. „Sozialgeschichte der Literatur und die Probleme textbezogener Literatursoziologie – anlässlich von Kafkas ‚Das Urteil‘.“ In *Kafkas „Urteil“ und die Literaturtheorie. Zehn Modellanalysen*, eds. Oliver Jahraus – Stefan Neuhaus, 101 – 125. Stuttgart: Reclam.

- Ort, Claus-Michael. 2008. „Kulturbegriffe und Kulturtheorien.“ In *Konzepte der Kulturwissenschaften. Theoretische Grundlagen – Ansätze – Perspektiven*, eds. Ansgar Nünning – Vera Nünning, 19 – 38. Stuttgart: Metzler.
- Ort, Claus-Michael. 2011. „Das Wissen der Literatur. Probleme einer Wissenssoziologie literarischer Semantik.“ In *Literatur und Wissen. Theoretisch-methodische Zugänge*, Tilmann Köppe, 164 – 191. Berlin: de Gruyter.
- Ort, Claus-Michael. [2020] 2021. „Schrift als Supplement von Kommunikation – und umgekehrt. Über Natalie Binczek, ‚Im Medium der Schrift. Zum dekonstruktiven Anteil in der Systemtheorie Niklas Luhmanns‘.“ In *Schlüsselwerke der Systemtheorie*, 4. vyd., ed. Dirk Baecker, 475 – 488. Wiesbaden: Springer VS.
- Ort, Claus-Michael – Wolfgang Lukas. 2011. „Literarische Anthropologie der ‚Goethezeit‘ als Problem- und Wissensgeschichte.“ In *Anthropologie der Goethezeit. Studien zur Literatur und Wissensgeschichte*, Michael Titzmann, eds. Wolfgang Lukas – Claus-Michael Ort, 1 – 28. Berlin: de Gruyter.
- Ort, Nina. 2002. „Zum Gelingen und Scheitern von Kommunikation. Kafkas ‚Urteil‘ – aus systemtheoretischer Perspektive.“ In *Kafkas ‚Urteil‘ und die Literaturtheorie. Zehn Modellanalysen*, eds. Oliver Jahraus – Stefan Neuhaus, 196 – 219. Stuttgart: Reclam.
- Parsons, Talcott – Gerald M. Platt. 1973. *The American University*. Cambridge: Harvard University Press.
- Plumpe, Gerhard. 1995. *Epochen moderner Literatur. Ein systemtheoretischer Entwurf*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Plumpe, Gerhard – Niels Werber, eds. 1995. *Beobachtungen der Literatur. Aspekte einer polykontextualen Literaturwissenschaft*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Posner, Roland. 2008. „Kultursemiotik.“ In *Einführung in die Kulturwissenschaften. Theoretische Grundlagen – Ansätze – Perspektiven*, eds. Ansgar Nünning – Vera Nünning, 39 – 72. Stuttgart: Metzler.
- Reckwitz, Andreas. 2000. *Die Transformation der Kulturtheorien. Zur Entwicklung eines Theorieprogramms*. Weilerswist: Velbrück.
- Reckwitz, Andreas. 2008. „Praktiken und Diskurse. Eine sozialtheoretische und methodologische Relation.“ In *Theoretische Empirie. Zur Relevanz qualitativer Forschung*, eds. Herbert Kalthoff – Stefan Hirschauer – Gesa Lindemann, 188 – 209. Frankfurt nad Mohanom: Suhrkamp.
- Rusch, Gebhard. 1987. „Autopoiesis, Literatur, Wissenschaft. Was die Kognitionstheorie für die Literaturwissenschaft besagt.“ In *Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus*, ed. Siegfried J. Schmidt, 374 – 400. Frankfurt nad Mohanom: Suhrkamp.
- Sarasin, Philipp. 2003. *Geschichtswissenschaft und Diskursanalyse*. Frankfurt nad Mohanom: Suhrkamp.
- Schiller, Friedrich. [1795; 1805] 2004. „Das verschleierte Bild zu Sais.“ In *Sämtliche Gedichte und Balladen*, Friedrich Schiller, ed. Georg Kurscheidt, 187 – 189. Frankfurt nad Mohanom: Insel.
- Schilling, Erik. 2015. „Literatur als Theorie – Theorie als Literatur. Chancen und Grenzen der Deutung literaturtheoretischer Komponenten in literarischen Werken.“ In *Theorien, Methoden und Praktiken des Interpretierens*, eds. Andrea Albrecht – Lutz Danneberg et al., 609 – 633. Berlin: de Gruyter.
- Schmidt, Siegfried J. 1980. *Grundriss der Empirischen Literaturwissenschaft. Band 1: Der gesellschaftliche Handlungsbereich Literatur*. Braunschweig: Vieweg.
- Schmidt, Siegfried J. 1982. *Grundriss der Empirischen Literaturwissenschaft. Band 2: Zur Rekonstruktion literaturwissenschaftlicher Fragestellungen in einer Empirischen Theorie der Literatur*. Braunschweig: Vieweg.
- Schmidt, Siegfried J. 1989. *Die Selbstorganisation des Sozialsystems Literatur im 18. Jahrhundert*. Frankfurt nad Mohanom: Suhrkamp.
- Schmidt, Siegfried J. 1991. *Sozialsystem – Symbolsystem: Literatur?* Nepublikovaný manuskript, příspěvek na konferenci „Sozialsystem – Symbolsystem: Literatur?“ v Siegene/Freudenberg 26. – 29. 6. 1991.
- Schmidt, Siegfried J. 2003. *Geschichten & Diskurse. Abschied vom Konstruktivismus*. Reinbek: Rowohlt.
- Schönert, Jörg. [1990] 2007. „Sozialwissenschaftliche Kategorien und Theorien in der Germanistik 1970 – 1985.“ In *Perspektiven zur Sozialgeschichte der Literatur. Beiträge zu Theorie und Praxis*, ed. Claus-Michael Ort, 23 – 41. Tübingen: Niemeyer.

- Stichweh, Rudolf. 2000. „Semantik und Sozialstruktur: Zur Logik einer systemtheoretischen Unterscheidung.“ *Soziale Systeme. Zeitschrift für soziologische Theorie* 6: 237 – 250.
- Titzmann, Michael. 1977. *Strukturelle Textanalyse. Theorie und Praxis der Interpretation*. Mnichov: Fink.
- Titzmann, Michael. 1989. „Kulturelles Wissen – Diskurs – Denksystem. Zu einigen Grundbegriffen der Literaturgeschichtsschreibung.“ *Zeitschrift für französische Sprache und Literatur* 99: 47 – 61.
- Titzmann, Michael. 1991. „Skizze einer integrativen Literaturgeschichte und ihres Ortes in einer Systematik der Literaturwissenschaft.“ In *Modelle des literarischen Strukturwandels*, ed. Michael Titzmann, 395 – 438. Tübingen: Niemeyer.
- Titzmann, Michael. 2010. „Strukturalismus. Was bleibt.“ In *Strukturalismus in Deutschland. Literatur- und Sprachwissenschaft 1910–1975*, eds. Hans-Harald Müller – Marcel Lepper – Andreas Gardt, 371 – 411. Göttingen: Wallstein.
- Viala, Alain. 1985. *Naissance de l'écrivain: Sociologie de la littérature à l'âge classique*. Paris: Minuit.
- Vogl, Joseph, ed. 1999. *Poetologien des Wissens um 1800*. Mnichov: Fink.
- Werber, Niels, ed. 2011. *Systemtheoretische Literaturwissenschaft. Begriffe – Methoden – Anwendungen*. Berlin: de Gruyter.
- Wolf, Norbert Christian. 2005. „Robert Musil als Analytiker Robert Musils. Zum 'Mann ohne Eigenschaften.'“ In *Text und Feld. Bourdieu in der literaturwissenschaftlichen Praxis*, eds. Markus Joch – Norbert Christian Wolf, 207 – 229. Tübingen: Niemeyer.
- Zima, Peter V. 1980. *Textsoziologie. Eine kritische Einführung*. Stuttgart: Metzler.
- Zima, Peter V. 1986. *Roman und Ideologie. Zur Sozialgeschichte des modernen Romans*. München: Fink.
- Zymner, Rüdiger. 2016. „Lyrik und Zeit.“ In *Schlüsselkonzepte und Anwendungen der Kognitiven Literaturwissenschaft*, eds. Roman Mikuláš – Sophia Wege, 29–53. Münster: Mentis.